

Лариса Мандрищук¹

ПІД ВІТРИЛАМИ КУЛЬТУРИ У ПОШУКАХ НОВОГО КУРСУ

Незважаючи на більше, як двохтисячну історію існування слова cultura, сама ідея культури, у порівнянні із словом, є доволі молодою. Адже слово культура, що виникло у латинській мові у першому столітті до нашої ери, до Нового Часу завжди вживалося лише у словосполученні з іншими словами і жодним чином не як самостійне, а відповідно про ідею чи феномен культури до того часу й зовсім не йшлося. Вперше слово культура як самостійна лексична одиниця, а відповідно й питання “що таке культура?” було поставлено лише у кінці 17 ст., і з цього часу цікавість до цього феномена тільки невпинно зростала, що добре простежується у тому, як це питання набирало своєї популярності спочатку у філософії, згодом в культурології, антропології, соціології та й інших науках і дисциплінах. Так що вже до середини 20 ст. ми маємо ряд нових наук, завдання яких й полягало в безпосередньому вивченні культури чи культур, а саме – народознавство, етнологія, філософія культури, культурологія, культурна антропологія, соціальна антропологія, культурні студії. Така велика кількість дисциплін не викликає жодного сумніву в тому, що розмірковування над феноменом культури є важливим для людини, а навпаки ще й є тільки підтвердженням цього: особливо сьогодні, коли постає гостра необхідність розв’язання конфліктів зіткнення різних національних культур, їх взаємне співіснування, розв’язання проблеми мультикультуралізму, впливу людського творіння – культури – на саму ж людину, а відповідно й постає гостра необхідність розуміння відмінності – куди культура може рухатися і куди їй варто рухатися. Це й є причиною для того, щоб заново поглянути на такі питання, як: що таке культура? і яка її можлива мета? Ці питання, звісно, неодноразово піднімалися в історії філософії та й в різних культурологічних течіях і, зважаючи на різні школи та підходи, давалися на них різні відповіді. Особливо увагу привертає філософське пояснення культури і її мети, яке виникло першим і намагалося сутнісно пояснити цей феномен. До сьогоднішнього часу в філософії культури навіть утвердилася традиція пояснення мети і завдання культури, яка починає свої корені ще із Просвітництва і яка мету культури тлумачить через добру ціль, де доброю ціллю є вдосконалення людини і розвиток її найкращих здатностей.

^[1] **Лариса Мандрищук**, кандидат філософських наук, доцент кафедри теорії та історії культури Львівського національного університету імені Івана Франка / dr Larysa Mandryshchuk, adiunkt, Katedra Teorii i Historii Kultury, Wydział Filozofii, Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki, e-mail: l.mandryshchuk@gmail.com

Вперше про культуру як певний феномен почали говорити у кінці 17 ст., а саме – німецький історик та мислитель про природне право Самуель Пуфендорф. Як відомо, саме він, розмірковуючи про природний стан людини, протиставляв *status naturalis* до *status culturae* і відповідно до цього – поняття *природи* і поняття *культури*, де під культурою Пуфендорф розумів результат суспільної діяльності, а під природою – те, що нестворене людиною². Саме він вперше використав слово *культура* як автономне поняття і, таким чином, заклав підґрунтя для нової традиції філософування – філософії культури, яка почала зароджуватися вже в Просвітництві.

Запропоноване Пуфендорфом пояснення культури швидко поширилося і в свій час було дуже добре сприйняте просвітниками, які слідом за ним продовжили антагоністичне розмежування культури (як результату людської діяльності) та природи (те, що існує саме по собі і підпадає під детермінізм). Просвітники, по суті, виявилися також й першими мислителями, які взялися за розмірковування над феноменом культури, а також – над метою і завданням культури. Вони побачили тісний взаємозв'язок питання про мету і завдання культури з етичною проблематикою, а тому, в основному, їх пояснення культури і визначення її мети виходило і замикалося питанням про виховання та вдосконалення людини. Це добре проглядається у поглядах просвітників на історію, зміст якої тоді дуже часто ототожнювався із сучасним значенням поняття культури, що тривало аж до 19 ст. до поки виникла необхідність чіткого розрізнення гуманітарних та природничих наук, історії та культури, і т. д. Згідно з просвітниками, в ході історії людина покликана розвивати всі свої найкращі здібності через свої ж здобутки, а відповідно – й вдосконалюватися. Так, наприклад, італійський просвітник Джамбатіста Віко у своїй роботі «Нова наука» (1725), міркуючи про вічну ідеальну історію, відстоює думку про те, що всі нації проходять поступальний циклічний рух завдяки освіті та вихованню, а тому метою цієї історії вбачав покращення природних задатків людини, що, у свою чергу, сприяє поступовому подоланню варварства і досягненню рівності між людьми. Тобто метою історії, а відповідно й культури, є не тільки набуття певних знань людиною та створення покращеного суспільного способу життя людини, але, у першу чергу, вдосконалення її моральних якостей, що ґрунтується і виходить із її розсудливості.

Ідеї Віко, які він виклав у «Новій науці», неабияк вплинули на іншого просвітника – Готфріда Гердера, який також міркував про феномен культури та її мету. Цей вплив відобразився на Гердеровій позиції, по-перше, про те, що всі національні культури проходять поступальний циклічний рух, оскільки людина залежить від природи і відповідно – й від закону кругообігу, який діє у природі; а також, по-друге, у його поглядах на проблеми історії та культури: Гердер, розглядаючи культуру як постійне

[2] S. Pufendorf, *Eris Scandica: Qua Adversus Libros De Jure Naturali Et Gentium Objecta Diliuntur*, Frankfurt am Main 1686, s. 219.

вдосконалення людини через виховання, освіту та добрі звичаї³, вбачав метою культури досягнення людиною справжньої гуманності та кращого життя, де природні потреби, які є у людини, у цьому процесі лише спонукають її до того. Однак на ці Гердерові ідеї про культуру, як постійне вдосконалення людини, найбільший вплив, все ж, мав Іммануель Кант, лекції якого свого часу він відвідував. Оскільки саме Кант, розуміючи під історією людства нескінченний лінійний поступальний рух, на відміну від Віко та Гердера, робить цим найсильніший акцент на взаємозалежності проблеми мети і завдання культури та моралі людини.

Під поняттям культури Кант розуміє «набуття майстерності людиною»⁴, тобто розвиток всіх умілостей людини за допомогою навчання та освіти. При цьому мається на увазі будь-які види умілостей, здобуті у процесі навчання (читання, писання, музика та ін.), які, за Кантом, самі по собі не мають жодних цілей, оскільки ці умілості людина може використовувати як для досягнення добрих, так і поганих цілей. Однак завдяки моралі, яка є визначальним елементом культури, людина приходить до усвідомлення того, що здобуті вміння повинні набуватися і використовуватися людиною лише у добрих цілях, де добрими цілями є ті, які можуть бути схвалені, як добрі, та застосовані усіма громадянами суспільства. У своїй праці «Ідеї до загальної історії у всесвітньо-громадянському плані» (1784) Кант в такий спосіб наголошує на взаємозв'язку культури та моралі: «Ми у високій мірі культурні завдяки мистецтву та науці. Ми цивілізовані аж до надлишку, у будь-якій суспільній люб'язності та пристойності. Але, щоб нас вважати вже моральними, то ще багато чого не вистачає. Бо ідея моральності належить ще до культури (*Kultur*); але застосування цієї ідеї, яке зводиться тільки до уподібнення звичаєм в прагненні пошани та в зовнішній пристойності, означає лише цивілізування (*Zivilisierung*)»⁵. Критикуючи людину того часу за низьку мораль, при цьому наголошуючи на її високій культурі та цивілізованості, Кант розглядає метою культури саме мораль, яка повинна сприяти розвитку найкращих здатностей людини і, в такий спосіб, сприяти виходу людини через розум із-під влади природи.

У питанні про культуру і її мету від італійських та німецьких просвітників не відрізняються й французькі. Жан-Жак Руссо, який відомий першою різкою критикою культури та *культувної людини*, піднімає її для того, щоб показати певні недуги, які породжує культура і в яких живе та якими хворіє культурна людина: наука, метою якої є пізнання світу та людини, часто використовується у поганих цілях; покращений спосіб життя людини часто робить її випещеною та тілесно-хворою; суспільний стан

[3] J.G. Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, Berlin 2017, s. 202.

[4] I. Kant, *Über Pädagogik*, [w:] idem, *Die Werke in XII Bänden. Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik. Bd. XII*, Frankfurt am Main 1964, s. 706.

[5] I. Kant, *Idee zu einer Allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*, [w:] idem, *Die Werke in XII Bänden. Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik. Bd. XI*, Frankfurt am Main 1964, s. 44.

породжує штучну нерівність між людьми, тощо. Міркуючи про недуги культурної людини, яку він протиставляв до природної людини, Руссо пропонує два шляхи виходу із цих хвороб культури: йти в ліс і залишатися там жити, щоб не бачити перед собою поганих прикладів культурних людей і самому їх не наслідувати – тобто уподібнитися природній людині, або, перебуваючи у суспільстві, намагатися ці недуги “вилікувати” за допомогою розсудливості та виховання в собі чеснот⁶. Зважаючи на те, що людина вже є культурною людиною і давно вийшла із природного стану, то саме другий спосіб усунення недоліків культури є й для самого Руссо прийнятним. З цього й випливає його бачення мети культури, а саме: культура створюється людиною не лише для виживання людини і задоволення її потреб, хоча з цього підґрунтя культура й виникає, але й також для вдосконалення людини за допомогою виваженої розсудливості та виховання у собі чеснот.

Після Просвітництва тема взаємозв'язку культури та моралі у питанні про мету культури мала своє інтенсивне продовження й в 19–20 століттях. Цей період відзначається розквітом виникнення різних концепцій та ідей про культуру і її мету, а відповідно – й виникненням багатьох нових наук про культуру. Так, наприклад, одним із найвідоміших філософів культури у 19 ст. був Георг Зіммель, який у багатьох коротких роботах про феномен культури представив свою повну концепцію культури, а також одним із перших підняв питання про кризу тогочасної культури. Під поняттям культури Зіммель розумів синтез суб'єктивного духу чи суб'єктивної культури (*subjektive Kultur*) та об'єктивного духу чи об'єктивної культури (*objektive Kultur*)⁷, тобто сукупність розвитку кожної окремої людини, яка виросла у культурі і є творцем та носієм культури, та спільного суспільного надбання у формі різних об'єктів. За його уявленнями, криза тогочасної культури відзначається саме переважанням об'єктивної культури над суб'єктивною, тиснучи на неї і домінуючи над нею, де нормальний розвиток культури повинен характеризуватися рівноцінним співіснуванням суб'єктивної та об'єктивної частин культури. Метою ж культури Зіммель бачить шлях душі людини від себе як невдосконаленої до себе як вдосконаленої⁸. Цей шлях вдосконалення душі людини проходить за допомогою спільної об'єктивної культури, яка власне й має свою цінність в тому, що вона створюється людиною саме для її вдосконалення та покращення.

Цю ідею ще більше поглиблює в етичну проблематику інший філософ культури – Ернст Кассіер, використовуючи у своєму філософуванні *гуманістичний* підхід до пояснення феномена культури, за допомогою

[6] Ж.-Ж. Руссо, *Рассуждение о происхождении и основаниях неравенства между людьми*, [в:] idem, *Трактаты*, Москва 1969, с. 104–105.

[7] G. Simmel, *Weibliche Kultur*, [w:] idem, *Philosophische Kultur. Gesammelte Essays*, Leipzig 1919, s. 254.

[8] G. Simmel, *Der Begriff und die Tragödie der Kultur*, [w:] idem, *Philosophische Kultur. Gesammelte Essays*, Leipzig 1919, s. 253.

якого він намагався ще більше наголосити на індивідуальній дії та відповідальності кожної окремої людини за культуру. Культура для нього є не просто сукупністю символічних форм, а ці створені людиною символічні форми є світом між Я і Ти, в якому люди пізнають одне одного. Через те, що людина створює предмети культури не тільки для себе, а й для інших, то основним завданням культури Кассієр бачить “будування мостів та переходів між Я і Ти”, а також “формування *свобідної особи (freie Persönlichkeit)*, яка несе відповідальність за свої дії, що визначають майбутнє культури”⁹. Тобто Кассієр у своїх поясненнях і поглядах на культуру і її мету пропонує свого роду універсальну етику: культура у нього постає не просто як результат людської діяльності, а як творіння людини, за допомогою якого люди пізнають одне одного, спонукають до виховання кращих якостей і розвитку кращих здібностей одне в одному, а тому Кассієр наголошує на відповідальності кожної окремої людини за творення цього людського витвору – культури.

Ще однією постаттю, про яку хотілося б згадати у контексті поставленої проблематики і чий ідеї про культуру мають популярність й сьогодні, є Альберт Швайцер – німецький філософ та мислитель 20 ст. Поряд з іншими філософами Швайцер також тісно взаємопов’язує культуру і її призначення із мораллю людини, що добре помітно вже у його визначенні поняття культури, під яким він розуміє “матеріальний та духовний розвиток як окремої людини, так і колективностей”¹⁰. Швайцерове пояснення культури ґрунтується на тому, що він визначає культуру через її два сутнісні компоненти – матеріальне надбання людства та духовне, чи як часто Швайцер його ще називає – етичне надбання, і, розглядаючи ці два компоненти як рівноцінні та однаково необхідні у культурі, все ж наголошує на пріоритетності та більшій важливості розвитку саме етичного компонента культури. Згідно з Швайцером, матеріальний розвиток забезпечує комфортне та безпечне життя людини і, тим самим, стає основою для духовного чи етичного розвитку людини, який сутнісно для людини є важливішим, ніж матеріальний. При цьому в даному випадку йдеться про матеріальний та духовний розвиток у всіх сферах людської діяльності і, в першу чергу, про етичне вдосконалення кожної окремої людини і людства в цілому. Цим й визначається мета та головне завдання культури, які, за Швайцером, полягають не тільки у створенні та розвитку матеріальних благ, що є необхідним для існування людини, однак які полягають у “духовному і моральному вдосконаленні людини”¹¹.

Незважаючи на те, що ідея культури і питання про її мету є ще достатньо ранніми, однак за тих три з половиною століття до цих проблем

^[9] E. Cassirer, *Versuch über den Menschen. Einführung in eine Philosophie der Kultur*, Hamburg 1990, s. 345.

^[10] A. Schweizer, *Kultur und Ethik*, München 1960, s. 35.

^[11] Ibidem.

зверталися доволі часто. При цьому більшість філософів сходилися у єдиній думці про мету культури, а саме – що культура, як творіння людини, служить людині для її виживання і полегшення її способу життя, а також, що є найважливіше, для її розвитку і покращення. Те, що в 17 ст. виникає ідея культури і зацікавлення до продуктів людської діяльності, було зумовлено нічим іншим, як бажанням людини пізнати саму себе. Звісно, що основним поштовхом до цього послужив світогляд Нового Часу і його винахід “розділення суб’єкта та об’єкта”, завдяки чому результати людської діяльності почали чітко протиставлятися природі як тому, що нестворене людиною. Значну роль відіграли також й нові географічні відкриття, завдяки яким були відкриті нові, невідомі до того часу Європі, народи і їх здобутки, що тільки збудило інтерес до культури, як творіння людини, і її впливу на саму ж людину. Як і раніше, людиною Нового Часу рухало бажання пізнати себе і питання: що таке культура і яка її мета? їй допомагало у цьому. Адже, якщо культуру розглядати як все те, що створила людина протягом історії свого існування, або іншими словами, культура – це надбання людства протягом його історії, то нічого не дає найповнішого бачення того, що таке людина, як її власний витвір – культура. Оскільки створюючи, людина в такий спосіб проявляє через свою діяльність свою сутність і водночас за допомогою результатів цієї діяльності вона формує та змінює себе. Тому так часто, коли говорять про культуру, то мають на увазі й певний рівень розвитку людини, а саме – мова йде про знання, умілості, цінності, якими володіє та чи інша людина, які вона отримала у межах культури як певного суспільного надбання. Так, наприклад, музика, література, деспотичні закони чи зброя несуть в собі різні цінності та значення, які й по-різному впливають на людину і по-різному виховують її. Цього не могли не помітити просвітники, тому, звісно, важливою темою для їх розмірковування і для багатьох інших мислителів було не лише питання про те, що таке культура, як результат людської діяльності, а й питання про те, якою є чи якою мала б бути мета цього творіння людини, бо від останнього питання залежить одне з найважливішого: яке майбутнє чекає людину і якою вона буде у ньому?

Ці питання сьогодні є особливо важливими, враховуючи те, в яких умовах сьогодні перебуває людина і нею створена культура. Так, наприклад, техніка, як один із культурних елементів, що створений людиною у 19 ст., сьогодні є для людини однією з найбільших порятунків, але, водночас, й однією з найбільших небезпек: завдяки техніці людина дедалі швидше покращує і полегшує свій спосіб життя, має можливість зберігати і підтримувати життя тих, які у природніх умовах, чи наближених до них, загинули б; однак техніка також й згубно впливає на саму людину, послаблюючи її здоров’я і викликаючи різні катаклізми. Стрімкий розвиток техніки, метою якої було полегшити спосіб життя людини, приховує в собі сьогодні велику небезпеку. І оскільки давні філософи не знали такого явища, як техніка, то ця проблема залишається для нас новою і в цьому

вона є ще небезпечніша. Саме в образі техніки можна побачити, як власне творіння людини отримує над нею такий вплив, який їй важко самій контролювати і який дуже часто призводить до найгірших наслідків та до не найкращих змін самої людини.

Культура виникла із прагнення людини вижити у природі, яка до неї є досить агресивною. Але сутність культури вже давно не вичерпується лише цим, бо досвід довгої історії людства добре показує, як людина змінюється і формується під впливом культури. А звідси й виникає важливість постановки питання: яка чітка мета того, що людина створює і що її змінює – культури? Однак, міркуючи над цим питанням, напрошується думка, а чи взагалі можна дати відповідь на нього, щоб не скотитися до якогось догматизму чи лише до абстракції, яка з реальним досвідом буде мало мати спільного? і чи не є це питання подібним до тих “одвічних” філософських питань, які не мають чітких остаточних відповідей, а є важливими саме через їх постановку і спробу намітити певний вектор? Особливо, якщо брати до уваги той факт, що вся сукупність людських творінь приховують у собі як і спроби принести благо, істину та красу (як для кожної окремо людини, так і для людства в цілому), так і водночас всі вони містять у собі небезпеку і можуть бути використаними навіть в цілях руйнування чи спотворення. Це добре підмітив ще Кант, коли визначав культуру як набуття людиною майстерності різних уміlostей, але які можуть бути використаними як у добрих цілях, так і в поганих. До прикладу, та сама наука, основна мета і завдання якої є добрими, а саме – пізнавати світ і людину, даючи людині знання і полегшуючи її спосіб життя, може бути використаною й в інших цілях – винайдення нових хвороб, а не ліків; винайдення нових видів зброї, а не засобів захисту; нераціональне використання природних ресурсів, що призводить до катаклізмів різного роду і т. д. Зрештою, на це ще перед Кантом звертав увагу у своїй критиці наук Руссо, наголошуючи, що науки, які самі по собі були створені з добрими намірами і для добрих цілей, часто використовуються із злого метою. Також деякі творіння культури можуть вже від початку містити в собі злу мету – наприклад, атомна бомба. Тому доцільніше питання: яка чітка мета культури? перефразувати на: в яких цілях кожна конкретна людина повинна використовувати творіння культури і творити культуру? І відповідь на це питання криється в багатолітньому досвіді існування людини і в розмірковуваннях багатьох філософів на цю тему, а саме – творіння культури повинні використовуватися кожною конкретною людиною лише в благих цілях, де благом є те, що є добрим чи благим для всіх. Звісно, що людина створює продукти культури у першу для себе, щоб розкрити свої задатки, щоб користуватися цими результатами своєї діяльності у своєму житті, але вона їх створює також й для інших, щоб показати свої вміння іншим, щоб інші краще розуміли її і, зрештою, вона ділиться своїми знаннями та досвідом через продукти культури, які вона створює, щоб в такий спосіб збудувати зв'язок з іншими людьми.

Часто будування зв'язків між людьми через культури відбувається через антагоністичний процес – шляхом боротьби, що виливається у війни, тероризм, насилля, ідеологію. Але такі досвіди використання продуктів культури у злих цілях вчать людину на болючому досвіді, що в такий спосіб вона не зможе не те, щоб подбати про свій розвиток, а не зможе навіть вберегти своє життя. Тому використання і творення продуктів культури повинні сприяти лише спільному благу та збереженню життя як кожної окремо людини, так і людства у цілому, оскільки культура й була створена людиною для її ж виживання. Зрештою, Зіґмунд Фройд влучно підмітив, що культура захищає людей від природи і регулює відносини між ними¹². Але хочеться доповнити думку Фройда й тим, що культура – це те, створене людиною, середовище, у якому людина формує для себе не лише комфорт і безпеку від природи та інших людей, а завдяки культурі люди ще й спонукають одне одного до вдосконалення (у найширшому значенні цього слова) та розвитку кращих задатків, бо в протилежному випадку на людство чекатиме невтішне майбутнє.

Бібліографія

Cassirer E., *Versuch über den Menschen. Einführung in eine Philosophie der Kultur*, Felix Meiner, Hamburg 1990.

Freud S., *Das Unbehagen in der Kultur*, [w:] idem, *Das Unbehagen in der Kultur. Und andere kulturtheoretische Schriften*, Fischer, Frankfurt am Main 1994.

Herder J.G., *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, Contumax GmbH & Co, Berlin 2017.

Kant I., *Idee zu einer Allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*, [w:] idem, *Die Werke in XII Bänden. Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik. Bd. XI*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1964.

Kant I., *Über Pädagogik*, [w:] idem, *Die Werke in XII Bänden. Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik. Bd. XII*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1964.

Pufendorf S., *Eris Scandica: Qua Adversus Libros De Jure Naturali Et Gentium Objecta Diluuntur*, Knoch, Frankfurt am Main 1686.

Schweizer A., *Kultur und Ethik*, Beck, München 1960.

Simmel G., *Der Begriff und die Tragödie der Kultur*, [w:] idem, *Philosophische Kultur. Gesammelte Essays*, Alfred Kröner, Leipzig 1919.

Simmel G., *Weibliche Kultur*, [w:] idem, *Philosophische Kultur. Gesammelte Essays*, Leipzig 1919.

Руссо Ж.-Ж., *Рассуждение о происхождении и основаниях неравенства между людьми*, [w:] idem, *Трактаты*, Наука, Москва 1969.

^[12] S. Freud, *Das Unbehagen in der Kultur*, [w:] idem, *Das Unbehagen in der Kultur. Und andere kulturtheoretische Schriften*, Frankfurt am Main 1994, s. 56.

Recenzenci:

Prof. dr hab. Zoja Skrynnyk, Lwowski Instytut Bankowości Uniwersytetu Bankowości Narodowego Banku Ukrainy

Prof. dr hab. Arkadiusz Żukowski, Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie

Projekt okładki:

Marta Matuła

Quo vadis, humanitas? Księga Jubileuszowa dedykowana ks. prof. Jackowi Pawlikowi SVD, z okazji 65. rocznicy urodzin, O. Sinkiewicz, A. Kordonska, R. Kordonski (red.), Wydawnictwo VERBINUM, Warszawa – Lwów – Kijów 2017, 542 s.

VERBINUM – Wydawnictwo Księży Werbistów
Górna Grupa,
ul. Klasztorna 4, 86-134 Dragacz
tel. 52 330 63 03, kom. 691 979 996
wydawnictwo@verbinum.pl
www.verbinum.pl

ISBN 978-83-7192-533-7